

LÁT(SZÓ)TÉR

FIATAL KUTATÓK ITALIANISZTIKAI TANULMÁNYAI

Szerkesztők:
Molnár Annamária
Ótott Noémi
Pál József

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék

Szeged, 2016

A kötet a Szegedi Tudományegyetem KEP/2015
támogatásával jelent meg.

Borítóterv:
Molnár Annamária és Ótott Noémi

ISBN 978-963-306-509-9

Nyomás:
Innovariant Nyomdaipari Kft.
Algyő

TARTALOM

PÁL JÓZSEF „ <i>Tristo è quel discepolo che non avanza il suo maestro</i> ”	5
ÓTOTT NOÉMI Brunetto Latini arcai: megjelenítés és önmegjelenítés	13
KÁDÁR ANETT JULIANNA <i>Az Isteni Színháték</i> hangszerei	33
SÜLI TÜNDE „ <i>DILIGITE IUSTITIAM QUI IUDICATIS TERRAM</i> ”	49
LENGYEL RÉKA A Petrarca-hagyaték sorsa és a <i>De remediis utriusque fortunae</i> 14. századi másolatai	71
ERTL PÉTER Le postille del Petrarca al <i>Bellum Iugurthinum</i> di Sallustio (Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 64, 18)	87
MOLNÁR ANNAMÁRIA Római matrónák erényei híres államférfiak árnyékában. Valerius Maximus <i>Dictorum et factorum memorabilium librije</i> mint a <i>De mulieribus claris</i> forrása	113
HAJNÓCZI KRISTÓF Pier Paolo Vergerio és az indexek	129
HAJNÓCZI ESZTER Anton Francesco Doni, egy elfeledett poligráfus, vagy mégsem?	155
SZÓKE ESZTER Az itáliai színház mint a reneszánsz városi kultúrát meghatározó tényező	175

RÓTH MÁRTON

Egy műfaj születése – itáliai utópiák a reformáció és a katolikus restauráció korában: Roseo, Doni, Patrizi – Agostini, Bonifacio, Zuccolo189

FOLTYN BORBÁLA

Alberto Caprara: *Insegnamenti del vivere*201

ZSIROS ANDREA

Pinocchio és a *Szív*: az olasz romantika két nagy gyermekregénye ...217

GERENCSÉR ANIKÓ

Új irányok Carlo Gozzi *Színházi meséinek* kutatásában227

TURAI GABRIELLA

Karizma: Vajh feminin vagyol-e? Egy weberi kísérlet239

BALÁZS ZSUZSANNA

Bábok, maszkok, valósággrétegek: Luigi Pirandello és William Butler Yeats metaszínháza255

BLASKÓ BARBARA

„... *salt, onest, lavoradór!*” Friuliak Magyarországon a 19–20. század fordulóján277

MARMIROLI, LORENZO

Lo scoppio della Prima Guerra Mondiale sulle pagine delle riviste culturali italiane *L'Unità-problemi della vita italiana*, *La Voce*, e dell'ungherese *Nyugat* (luglio-agosto 1914)295

SALVATORI, ANNALISA

La scrittura per la sopravvivenza313

NICOLOSI, SIMONA

Italia e Ungheria: una partnership altalenante (1946-1947)325

MÁTYÁS DÉNES

Olasz pszichó? Giuseppe Culicchia és a *Brucia la città*345

Abstract371

**Római matrónák erényei híres államférfiak árnyékában.
Valerius Maximus *Factorum et dictorum memorabilium*
librije mint a *De mulieribus claris* forrása**

A százhat híres/hírhedt hölgy életrajzát száznégyszer fejezetben, az első nőtől, Évától Johanna nápolyi királynőig hozzávetőleges kronológiai rendben felvonultató *De mulieribus claris* (*Híres hölgyekről*) Boccaccio három nagy, latin nyelvű prózai műve között tartják számon. Jelentőségét nem csupán az adja, hogy a kizárólag nők tetteit felvonultató mű a korábbi irodalomban példanélküli, hanem az is, hogy a boccacciói *corpus* egységes voltát hivatott hangsúlyozni és alátámasztani. Hiszen Boccaccio teljes életművét áthatja a híres nők életrajzainak összegyűjtése: nápolyi nemesasszonyok felsorolásával találkozunk már első művében, a *Caccia di Dianában*, firenzei és nápolyi hölgyek dicsőítő felsorolása mellett szintén híres nők életrajzait olvashatjuk az *Amorosa visionében*, a téma iránti elkötelezett érdeklődése pedig a *Fiammettában* kap a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt. Ez utóbbi mű nyolcadik fejezetében ugyanis a hősnő, Fiammetta saját szenvedéseit ókori hősök és hősnők lelki megpróbáltatásaival veti össze, hogy saját gyötrelmeit ezzel is hangsúlyozza. Lényeges különbség a két mű között azonban, hogy Fiammetta történetében a szereplők még csak a főhős érzelmeinek kifejezését szolgáló eszközök. Számos életrajz állítható párhuzamba továbbá a boccacciói életmű legmeghatározóbb és legnagyobb hatású darabjával, a *Decameronnal* is.¹ Azonban egyéb közös jellemzővel is bír a két mű: a nőknek szóló ajánlás, a vigaszt nyújtó könyv témája, amely egyszerre tanít és gyönyörködtet, az olvasói *imitatio* és *aemulatio* mind összekapcsolják őket.² Mindezek alapján tehát elmondható, hogy a női életrajzok összegyűjtésének szándéka egyidős Boccaccio irodalmi tevékenységével, ám míg kezdetben főként kortárs hölgyekkel találkozunk műveiben, érdek-

¹ Elsa Filosa, *Tre studi sul De mulieribus claris* (Milano: Led, 2012), 79-87.

² Elsa Filosa, „Intertestualità tra *Decameron* e *De mulieribus claris*: La tragica storia di Tisbe e Piramo” *Heliotropia* 3, no.1-2 (2005-2006), Letöltve: 2016.03.18. <http://www.heliotropia.org/03-0102/filosa.pdf>

lődése fokozatosan az ókori nőalakok felé fordul, ami a *De mulieribus* egy újabb jellegzetességét adja: a középkori nőkatalógusokkal ellentétben ugyanis e műve a hat kortárs életrajztól eltekintve szinte kizárólag pogány hölgyalakokat említ.

Már a mű címének és általános jellemzőinek áttekintése is számos kérdést vet fel, amelyekre Boccaccio rögtön az *Előszó*ban igyekszik választ adni. Ezek közé tartozik a *clarus/claritas* szavak értelmezése, amelyek, ahogyan a klasszikus latinban is, pozitív jelentésükön túl, vagyis híres/híresség, Boccacciónál is hordoznak negatív jelentésárnyalatot, tehát hírhedt/hírhedtség értelemben egyaránt használatosak. A szerző álláspontját támasztja alá az előszóban megfogalmazott „*claritatis nomen in amplio rem sensum trahere*”, vagyis „*a híresség elnevezést tágabb jelentésben [kell] értelmezni*”. Ezzel egy újabb sajátosságot kap a mű, amikor a pozitív példákon túl a negatívokban rejlő tanító jelleget is kihasználja. Azzal, hogy Boccaccio a címadás során a *clarus* melléknevet választja a híres férfiak tetteit összegyűjtő munkákban megszokott *illustris*³ helyett (Plutarkhosz és Szt. Jeromos egyaránt a *De viris illustribus* címet adja művének), valószínűleg azt igyekszik hangsúlyozni, hogy a korábbi katalógusoktól eltérő elveket kíván követni. A szóhasználat legvalószínűbb magyarázatát a két kifejezés etimológiája adja. Az *illustris* a latin *in lustro*, vagyis fényben kifejezésből, a *clarus* a *clamo*, kiabál, kihirdet igéből származik, tiszta, világos jelentése eleinte a beszédre vonatkozott és társadalmi elismerés jelentésben is használatos volt. A szóválasztással így valószínűleg nem csupán a melléknév ellentétes jelentésárnyalataira akarja felhívni a figyelmet a szerző, hanem a retorikához is kapcsolja azt.⁴ Egy másik, Boccaccio részéről magyarázatot igénylő szempontot szándékozom még kiemelni, ez pedig a kor irodalmától idegen, döntően pogány női jelenlét. Ezt azzal indokolja, hogy irrelevánsnak tűnik számára két különböző kultúra alakjait keverni, a keresztény szentek már az örök fényben tündökölnék, róluk és tetteikről a földön is megemlékeznek, így további említésükre nincs szükség. Választását az *Előszó*ban, a

³ Mind az ókorban, mind pedig a középkorban használatos mnemotechnikai eljárás volt a „helyek módszere”, az egyes tények, adatok könnyebb memorizálása érdekében azokat képzeletükben egy meghatározott helyen rögzítették. Ezeket a képzeletbeli helyeket illeti Cicero *loci illustres*, vagyis nevezetes helyek elnevezéssel.

⁴ Glenda McLeod, *Virtue and venom. Catalogs of women from Antiquity to the Renaissance* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1991), 64-65.

következőképpen indokolja: „*Attamen visum est, ne omiserim, excepta matre prima, his omnibus fere gentilibus nullas ex sacris mulieribus hebreis christianisque miscuisse; [...]* Preterea he, vera et indeficienti luce corusce, in meritam eternitatem non solum clarissime vivunt, sed earum virginitatem, castimoniam, sanctitatem, virtutem et, in superandis tam concupiscentiis carnis quam suppliciis tiramnorum invictam constantiam, ipsarum meritis exigentibus, singulis voluminibus a piis hominibus, sacris literis et veneranda maiestate conspiciuis, descriptas esse cognoscimus; ubi illarum merita, nullo in hoc edito volumine speciali – uti iam dictum est – et a nemine demonstrata, describere, quasi aliquale reddituri premium, incohamus.”⁵ Boccaccio egyedi látásmódja, a sajátos értelmezési keretek mind a mű jelentőségét és a vállalkozás egyedülálló voltát hivatottak hangsúlyozni.

A *De mulieribus* életrajzi egységes felépítést mutatnak: Boccaccio csak az adott hölgy történelmi, társadalmi és földrajzi kontextusba helyezése után tér rá magára az életrajzra és az említésre méltó tetteire, valamint az illető nő külső és emberi tulajdonságaira. A bemutatás nem minden esetben az adott fejezetben leírtakhoz szorosan kapcsolódó, moralizáló tartalommal zárul.⁶ A fejezetek felépítése a források újszerű használatának szükségességét jelzi, valamint az *inventiók* és *amplificatiók* létjogosultságának is nagyobb teret enged.

⁵ „Mégis úgy láttam jónak, nem szeretnék hallgatni róla, hogy az őszanya kivételével, nem keverek a szinte kizárólag pogány nők közé egyet sem a szent zsidók és a keresztények közül.[...] Továbbá ezek (ti. a keresztény nők) igaz és örök fénytől ragyogva nem csupán, hogy az őket joggal megillető örökkévalóságban élnek, hanem mint tudjuk, szüzességük, tisztaságuk, szentségük, erényük és mind a testi vágyak, mind a zarnokok büntetése terén legyőzhetetlen állhatatosságuk, érdemeik szerint az egyes kötetekben le vannak írva a szent irataik és tiszteletreméltó nagyságuk miatt híres kegyes embereknek köszönhetően. Azonban azoknak (ti. a pogány nőknek) az érdemei – ahogyan már említettem – egyetlen, ebből a célból kiadott önálló kötetben sem lettek bemutatva senki által, így én kezdek hozzá leírni ezeket, mintegy azzal a szándékkal, hogy valamiféle elismerésben részesítsem őket.” A *De mulieribus claris*ből származó valamennyi idézet a saját fordításom, amelyeknek alapjául az alábbi kiadás szolgált: Vittorio Zaccaria (a cura di), *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio, Vol. 10: De mulieribus claris*. (Milano: Mondadori, 1967) Jelen idézetet ld. 16-19.

⁶ Boccaccio munkásságát átszövik az életrajzok, alkalmazott technikáiról, különös tekintettel a *De casibus virorum illustrium*ra ld. Massimo Miglio, „Boccaccio biografo” in *Boccaccio in Europe*, edited by Gilbert Tournoy, (Leuven: Leuven University Press, 1977), 149-163.

Boccaccio a *De mulieribus claris* megírása során a rendelkezésére álló antik irodalmi forrásokat sajátos módon dolgozza fel, hiszen nem csupán a bennük olvasható információkat építi be a hölgyek életrajzaiba, hanem azokból kiindulva, saját *inventiói* révén tovább is bővíti híres vagy éppen hírhedt tetteik bemutatását. A forrásfeldolgozásnak eme sajátos módját a *Előszó*ban a következőképpen fogalmazza meg és indokolja: „*Et ne more prisco apices tantum rerum tetigisse videar, ex quibus a fide dignis potuero cognovisse amplius in longiusculam hystoriam protraxisse non solum utile, sed oportunum arbitror; exstimans harum facinora non minus mulieribus quam viris etiam placitura; que cum, ut plurimum, hystoriarum ignare sint, sermone prolixiori indigent et letantur*”.⁷

Mindez a több szempontból újszerű és egyedi boccacciói forrásfeldolgozás vizsgálatának szükségességét indokolja, ami lehetőséget biztosít Boccaccio humanista műveltségének pontosabb meghatározására is. A pozitivisták kritika még viszonylag alaposan, ám a teljesség igénye nélkül foglalkozott a boccacciói források azonosításával. Attilio Hortis monográfiát szentelt Boccaccio latin nyelvű műveinek, ám a *Degli autori consultati dal Boccaccio per le opere latine* c. fejezetben csak az általa feltételezhetően ismert szerzők felsorolását adta, nem tért ki szövegszerű egyezések bemutatására, illetve az egyes latin nyelvű művek antik irodalmi forrásaira.⁸ Erre hivatkozva Laura Torretta mellőzi Boccaccio klasszikus műveltségének általános bemutatását, és szövegszerű egyezéseket, konkrét szöveghelyeket vizsgál négy részből álló *De mulieribus*-tanulmányának⁹ második, *I fonti del „Liber de claris mulieribus”* címet viselő részében. A két pozitivisták szerző kutatásait

⁷ „És, hogy ne tűnjön úgy, régi szokás szerint csak a dolgok felszínét érintem, nem csupán hasznosnak, hanem szükségesnek is látom, hogy a megbízható források megismerése után azok felhasználásával egy kissé hosszabb elbeszélésbe bocsátkozzak. Úgy vélem ugyanis, hogy ezeknek a hölgyeknek a tettei éppúgy elnyerik a nők, mint a férfiak tetszését, és mivel a hölgyek az esetek többségében nem ismerik a történelmet, hosszabb elbeszélésre van szükségük és örömeiket lelik benne.” Zaccaria, *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*, Vol. 10: *De mulieribus claris*, 16-17.

⁸ Vö. Attilio Hortis, *Studj sulle opere latine del Boccaccio* (Trieste: Julius Dase, 1879), 363-542.

⁹ Laura Torretta, „Il „Liber de claris mulieribus” di Giovanni Boccaccio” *Giornale storico della letteratura italiana* 39 (1902): 252-292. és Laura Torretta, „Il „Liber de claris mulieribus” di Giovanni Boccaccio” *Giornale storico della letteratura italiana* 40 (1902): 35-65.

követően a *De mulieribus* hosszú ideig kikerül a kutatók látóköréből. Ezután, a 20. század második felében újjáéledő modern kritika döntően a mű szerkesztési fázisaira, annak filológiai szempontok szerinti vizsgálataira korlátozódott, a források kérdését csak érintőlegesen, felsorolásszerűen tárgyalta.¹⁰ Számos antik szerző művének változatos módon történő feldolgozásával találkozunk Boccacciónál, aki a rendelkezésére álló források közül céljainak megfelelően választ. Ha ugyanannak a hölgynek a híres tettéről több műben is történik említés, ő az adott erény hangsúlyozása szempontjából legmegfelelőbb változatot választja, valamint nem csak hozzátesz forrásaihoz, hanem esetenként el is vesz belőlük, ha lényegtelennek tart valamit vagy elhallgatni kényszerül egy-egy pozitív példaként kiemelt hölgy előnytelen tulajdonságait. Felhasznált forrásait számos okból szükséges tehát pontosan azonosítani, hiszen Boccaccio két kivételtől¹¹ eltekintve nem nevezi meg azokat. Az azonosításnak köszönhetően ugyanis *inventiói*, *amplificatiói* és az életrajzok megírása során alkalmazott munkamódszerei is azonosíthatóakká válnak, valamint segítségükkel felderíthetőek a kézírathagyomány szövegromlásai, illetve Boccaccio hiányos görög nyelvtudásából adódó félreértések.¹² Legfontosabb antik irodalmi forrásai között említhetjük Cicero, Ovidius, Livius, Vergilius, id. Plinius, Tacitus, Valerius Maximus, Lucanus, Statius, Gellius műveit, míg középkori forrásai között Iustinus, Orosius, Paulus Diaconus és Szt. Jeromos emelendők ki.

A *De mulieribus claris* antik forrásai között Valerius Maximus jelentősége megosztónak bizonyul. Míg Torretta álláspontja szerint a Boccaccio által leggyakrabban felhasznált és kiaknázott szerző,¹³ addig Zaccaria¹⁴ a kevésbé érdekesekek és fontosak között említi. Ám több életrajzból kitűnik a *Factorum et dictorum memorabilium libri* meghatározó jellege, amelynek Boccaccio nem csupán egy példányát birtokolta, hanem a firenzei

¹⁰ A 21. századig kellett várni a *De mulieribus*szal foglalkozó két monográfia megjelenésére: Stephen Kolsky, *The genealogy of women: studies in Boccaccio's De mulieribus claris* (New York: Peter Lang, 2003) és Elsa Filosa, *Tre studi sul De mulieribus claris* (Milano: Led, 2012)

¹¹ Likofróné nevezi meg Pénélopé (XXXVIII), valamint Szent Jeromost Cornifitia (LXXXIV) életrajzának forrásaként

¹² Vittorio Zaccaria, *Boccaccio narratore, storico, moralista e mitografo* (Firenze: Olschki, 2001), 10.

¹³ Torretta, „Il „Liber de claris mulieribus” di Giovanni Boccaccio” 274.

¹⁴ Zaccaria, *Boccaccio narratore, storico, moralista e mitografo*, 10.

Santo Spirito leltárának tanúsága szerint könyvtárában megtalálható volt Petrarcával közös Ágoston-rendi barátjának, Dionigi da Borgo San Sepolcrónak a műhöz írt kommentárja is.¹⁵ Az európai könyvtárakban számos kéziratban¹⁶ fennmaradt szövegmagyarázat ismerete és vizsgálata újabb távlatokat nyithat e forrás értelmezésében, árnyalja Boccaccio Valerius Maximus-képét, így mindenképpen további kutatásokat indokol. A valerius maximusi mű meghatározó voltát támasztja alá az is, hogy Boccaccio több művére, így a *Filocolóra* is hatást gyakorol.¹⁷

Valerius Maximus műve a római történelem radikális változásokat hozó korszakában, a császárkorban született és a mindennapok létbizonytalansága közepette a régmúlt erényeit volt hivatott felidézni, biztosságot nyújtva ezzel a bizonytalanságban. Az antik *auctorok* műveiből (Cicero, Sallustius, Varro, Livius stb.) történetírói igény nélkül összeállított példagyűjteményben kilencvenöt kisebb témakörre osztva, a *varietas* jegyében, híres görögök és rómaiak emlékezetes tettei olvashatóak kilenc könyvben, erkölcsi tanulsággal ellátva. Ezeket a teljesség igénye nélkül, azzal a céllal gyűjtötte össze, hogy a rétorok példákat meríthessenek belőlük anélkül, hogy teljes egészében át kellene tekinteniük az elmúlt évszázadok irodalmi műveit („*ut documenta sumere volentibus longae inquisitionis labor absit*”¹⁸), másfelől olvasmánynak is szánta művét, ez utóbbira a *variatio*ra törekvéséből következtethetünk.¹⁹ Minden bizonynyal nem Valerius Maximus volt az első, akiben megfogalmazódott az *exemplumok* összegyűjtése iránti igény, ám mégis az ő műve volt az, amely nem csupán meghatározta az antikvitásról alkotott képet évszázadokon át, hanem rögzítette az *exemplum* mint irodalmi műfaj paradigmáját is. A gyűjtemény említésre méltó helyet foglal el a középkori

¹⁵ Antonia Mazza, „L’inventario della „Parva libraria” di Santo Spirito e la biblioteca del Boccaccio” *Italia Medioevale e Humanistica* 9 (1966): 54-56.

¹⁶ A fennmaradt kéziratok listáját ld. Giuseppe di Stefano, „Dionigi da Borgo San Sepolcro e Valerio Massimo” in *Dionigi da Borgo Sansepolcro fra Petrarca e Boccaccio*, a cura di Franco Suitner (Città di Castello: Petrucci, 2001), 155-156.

¹⁷ *A Factorum et dictorum memorabilium* és a *Filocolo* kapcsolatáról ld. Antonio Enzo Quaglio, „Valerio Massimo e il Filocolo di Giovanni Boccaccio” *Cultura neolatina* 20 (1960): 45-77.

¹⁸ „*hogy a példákat gyűjteni szándékozóktól távol maradjon a hosszúságos kutatás fáradtsága*”

¹⁹ Adamik Tamás, *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig* (Pozsony: Kalligram, 2009), 429-431.

kultúrában is. Egyfelől sorainak köszönhetően elevenedik meg a középkor embere számára az antik világ történelme, másfelől neki köszönheti egyik legmeghatározóbb irodalmi műfaját.²⁰ A 14. században a műhöz számos kommentár készül, nem csupán a fent említett Dionigi da Borgo Sansepulcróé, hanem születnek szövegmagyarázatok többek között Massimo Giovanni Cavallini de Cerronibus, Pierre Hérard de Reims, Frater Lucas, Luca da Penne, Benvenuto Rambaldi da Imola, Giovanni da Camerino tollából is, illetve ekkoriban jelennek meg népnyelvi fordításai is.²¹

Valerius Maximus és Boccaccio céljai abból a szempontból közösek, hogy műveikkel az erényeket kívánják magasztalni, valamint a bűnöket elítélni, ám ennek megvalósításához más-más utat járnak be. Míg a latin szerző a korábbi irodalom által hosszasan kifejtett eseményeket a lehető legrövidebben kívánja összefoglalni, addig utódja a szűkszavú összefoglalókat csupán kiindulópontként használja és szabadon bővíti.

A kutatók álláspontja nem egységes azzal kapcsolatban, hány hölgyéletrajz forrásául szolgál a mű. Torretta véleménye szerint Valerius Maximus húsz hölgyéletrajz ihlető forrása.²² Továbbá Semiramis (II), Artemisia (LVII) és a kimberek feleségeinek (LXXX) kapcsán egy-egy epizód, esemény forrásaként is őt jelöli meg. Filosa a százhatból összesen huszonnyolc²³ olyan nőt említ, akiknek életrajzához Boccaccio

²⁰ Salvatore Battaglia, „L'esempio medievale” *Filologia Romanza* 6, no.1 (1959): 60-63.

²¹ Giuseppe di Stefano, „Dionigi da Borgo San Sepolcro e Valerio Massimo” in *Dionigi da Borgo Sansepulcro fra Petrarca e Boccaccio*, a cura di Franco Suitner (Città di Castello: Petrucci, 2001), 148-151.; A valerius maximusi mű népnyelvi fordításhoz ld. Maria Teresa Casella, „Sul volgarizzamento boccacciano di V. Massimo” *Studi sul Boccaccio* 19 (1990): 191-208.

²² Ld. Torretta, „Il „Liber de claris mulieribus” di Giovanni Boccaccio” 274-275. *De coniugibus Meniarum (XXXI)*; *De Hyppone (LIII)*; *De Megulia Dotata (LIV)*; *De Claudia Vestali virgine (LXII)*; *De Romana iuvencula (LXV)*; *De Sulpicia Fulvii Flacci coniuge (LXVII)*; *De Armonia (LXVIII)*; *De Busa Canusina (LXIX)*; *De coniuge Orgiagontis Gallograeci (LXXIII)*; *De Berenice (LXXII)*; *De Tertia Aemilia (LXXIV)*; *De Dripetrua (LXXV)*; *De Sempronia Gracci (LXXVI)*; *De Hypsicratea (LXXVIII)*; *De Iulia Gai Caesaris filia (LXXXI)*; *De Portia (LXXXII)*; *De Curia (LXXXIII)*; *De Hortensia (LXXXIV)*; *De Sulpitia Truscellionis coniuge (LXXXV)*; *De Antonia (LXXXIX)*

²³ Ld. Elsa Filosa, „Boccaccio tra storia e invenzione. Dal *De fide uxorum erga viros* di Valerio Massimo al *De mulieribus claris*” *Romance Quarterly* 54, no.3 (2007):

felhasználja Valerius Maximus művét, amely tizenkettő²⁴ bemutatásának kizárólagos forrásává vált.

A tizenkét nőalak közül hárman, Tertia Aemilia, Curia és Sulpicia a házastársuk iránt tanúsított hűségükkel tűnnek ki Valerius Maximus művében, a hatodik könyv *De fide uxorum erga viros* c. fejezetében. Alakjuk Boccacciónál a *De mulieribus* következő fejezeteiben köszön vissza: *De Tertia Aemilia primi Africani coniuge* (LXXIV), *De Curia Quintii Lucretii coniuge* (LXXXIII), *De Sulpitia Truscellionis coniuge* (LXXXIV). A továbbiakban a három hölgy életrajzának részletes elemzésén keresztül térek ki arra, hogyan használja fel forrásként Boccaccio a *Factorum et dictorum memorabiliumot*, és hogyan alakulnak át a rövid példázatok életrajzokká.

A *De mulieribus*ban a házastárs iránti szerelem *topos*ának két kategóriája különíthető el, egyfelől annak megkérdőjeleződése, másfelől mindenáron történő védelmezése és megerősítése. Utóbbi két további alkategóriára osztható: a szerelem megvédése valamiféle csellel, [*De coniugibus Meniarum* (XXXI), *De Hypsicratea* (LXXVIII), *De Curia* (LXXXIII), *De Sulpitia Truscellionis coniuge* (LXXXV)], valamint véres eszközökkel, vagy lelki erővel. A szerelmüket kivételes lelki erővel védelmező hölgyek négy típusát különíthetjük el. Az első csoportba tartoznak azok, akiket házastársuk iránt érzett szerelmük lélekben az életükről való lemondásra ösztönöz [*De Iulia Gai Caesaris filia* (LXXXI), *De Antonia* (LXXXIX)], a második csoportot az öngyilkosságot elkövető nők alkotják [*De Didone* (XLII), *De Portia* (LXXXII), *De Lucretia*

228-229. *De coniugibus Meniarum* (XXXI); *De Semiramide* (II); *De Lucretia* (XLVIII); *De Thamiri* (XLIX); *De Cloelia* (LII); *De Hyppone* (LIII); *De Megulia Dotata* (LIV); *De Veturia* (LV); *De Artemisia* (LVII); *De Viriginea* (LVIII); *De Claudia Vestali virgine* (LXII); *De romana iuencula* (LXV); *De Sulpicia Fulvii Flacci coniuge* (LXVII); *De Armonia* (LXVIII); *De Busa Canusina* (LXIX); *De Berenice* (LXXII); *De coniuge Orgiagontis Gallograeci* (LXXIII); *De Tertia Aemilia* (LXXIV); *De Dripetrua* (LXXV); *De Sempronia Gracci* (LXXVI); *De Hypsicratea* (LXXVIII); *De coniugibus Cymbrorum* (LXXX); *De Iulia Gai Caesaris filia* (LXXXI); *De Portia* (LXXXII); *De Curia* (LXXXIII); *De Hortensia* (LXXXIV); *De Sulpitia Truscellionis coniuge* (LXXXV); *De Antonia* (LXXXIX)

²⁴ Ld. Filosa, „Boccaccio tra storia e invenzione. Dal *De fide uxorum erga viros* di Valerio Massimo al *De mulieribus claris*” 229. *De coniugibus Meniarum*; *De Hyppone*; *De Megulia Dotata*; *De Claudia Vestali virgine*; *De Armonia*; *De Tertia Aemilia*; *De Sempronia Gracci*; *De Dripetrua*; *De Curia*; *De Sulpitia Truscellionis coniuge*; *De Antonia*; *De Hortensia*

(*XLVIII*)]. A harmadik kategóriába olyanok sorolhatóak, akik osztoznak férjük sorsában [*De Tertia Aemilia (LXXIV)*], végül pedig azokat különíthetjük el, akik férjük iránt tanúsított könyörületükkel tűnnek ki [*De coniuge Orgiagontis Gallograeci (LXXIII)*, *De Ypermestra (XIV)*].²⁵

Nem véletlen, hogy Valerius Maximus, akiről Boccaccio az *Amorosa visionéban*²⁶ épp *brevitasa*, rövidsége, tömörsége kapcsán tesz említést, mindhárom, a házastársi hűség példájaként fentebb említett hölgy kiválóságának leírására csupán néhány sort szentel, amelyek csupán kiindulópontként szolgálnak a *De mulieribus* soraihoz és számos *inventiónak* engednek teret.

Valerius Maximus a *brevitas* jegyében, szinte felsorolásszerűen tárja elénk a tényeket Tertia Aemiliáról, majd röviden leírja emlékezetes tettét: Scipio Africanus felesége, Cornelia anyja, aki olyan jóságos és türelmes volt, hogy amikor tudomást szerzett arról, hogy férjének viszonya van egy rabszolgánnyal, értesülését titokban tartotta, nehogy a világ leigázójának érzelmi téren tanúsított gyengesége kitudódjon. Emellett olyannyira távol állt tőle bárminemű bosszú, hogy férje halála után a rabszolgánnyt felszabadította és férjhez adta egy szabadosához. Tertia Aemilia hűségéről Scipio Africanus iránt a korábbi források nem tudósítanak, jellemzően teljesen más kontextusba helyezve említik őt, többnyire Aemilius Paulus kapcsán térnek ki arra, hogy a hadvezérnek volt egy Aemilia nevű lánya.²⁷ Megemlítik továbbá gazdagságát és fényűzés iránti vonzalmát, valamint nagyszámú rabszolgáját. Egyértelműen a valerius maximusi leírásból indul ki Boccaccio, aki sokkal közelebb hozza olvasóihoz Tertia Aemilia alakját és egy olvasóközönsége számára megfogható, hús-vér nőt ábrázol, példaként állítva őt mindenki elé. Azonban nem csupán a feleség ábrázolása szokatlanul realiztikus, hanem a híres férjé is, akiről Boccaccio a korábbi szerzőkkel ellentétben, akik kizárólag Scipio legyőzhetetlen-

²⁵ Anna Cerbo, „Techniche narrative nel Boccaccio latino” *Annali dell’Istituto Universitario Orientale. Sezione Romanza* 22, no.2 (1980): 336-337.

²⁶ A műben Valerius Maximus a következőket mondja: „*Brieve mostrai il mio intendimento*” (*Amorosa visione* 5, 63.), vagyis „*Röviden adtam elő szándékomat*” ld. Vittore Branca (a cura di), *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio, Vol. 3: Amorosa visione* (Milano: Mondadori, 1974)

²⁷ „*Ennek leánya volt Aemilia, aki a nagy Scipióhoz ment feleségül, és azt az Aemilius Paulust szülte, akinek életrajzát most írom.*” Ld. Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok* Letöltve: 2016.03.18. <http://mek.oszk.hu/03800/03892/html/>

ségét és nagyságát hangsúlyozták, kijelenti, hogy ő is megöregedett és ez nem csak testi, hanem lelki erejének hanyatlásával is járt. Mint-hogy a történetek alapvető információin Boccaccio nem változtat, így továbbra is a házasságtörő férj titkát megőrző Tertia Aemilia páratlan erényének bemutatását olvashatjuk a fejezetben, ám jóval nagyobb terjedelemben. Mivel további adatokat tartalmazó irodalmi források nem álltak rendelkezésre, Boccaccio egyéb eszközökhöz folyamodott, hogy színesítse, bővítse narrációját: ahogyan azt számos életrajz esetében teszi, megfogalmazza saját véleményét, több kérdést is feltesz, kiszól a műből, valamint saját bevallása szerint más nők véleményét is közli, akik megerősítik, milyen megalázó ilyen helyzetbe kerülni. A női lélek jó ismerőjeként, a mindentudó narrátor Boccaccio olvasói elé tárja az ilyen helyzetben a nőket általánosan jellemző gyanakvást, majd Tertia Aemilia dicséretre méltó tettét mutatja be. A narráció az ilyen esetekben általánosan jellemző női megnyilvánulások bemutatásával zárul, amelyekkel összevetve még inkább kiemelkedik Scipio feleségének nemes tette. Ugyanazon történet két változatának összevetéséből nyilvánvaló, hogy Boccaccio számos, a forrásául szolgáló műből hiányzó elemmel gazdagítja az életrajzot, *inventioni*ói révén a korábbi nőkatalógusok statikus, szimbolikus alakjai kilépnek jelképeik mögül és absztrakciók helyett valódi, érző, cselekvő lényekké válnak.²⁸ Tertia Aemilia hozzáállása I. (Öreg) Károly királyéhoz hasonlítható leginkább,²⁹ aki szemet vetett Neri degli Uberti ikerlányaira, Ginevrára és Isottára, miközben a családnál vendégeskedett. Ezt követően számos alkalommal, különféle ürügyekkel visszajárt látogatóba, egy nap pedig feltárta házassági ajánlatát Neri előtt. Az apa emlékeztette a királyt erkölcsseire és korára, így Károly tette miatt annyira elszégyellte magát, hogy a lányt és egy nővérét is bőséges hozománnyal férjhez adta.³⁰

Curia (vagy Turia) leírása hasonló elveket követ mindkét szerzőnél. Valerius Maximus ragaszkodik a tényekhez és *in medias res* („*Q. Lucretium proscriptum a triumviris uxor Turia inter cameram et tectum*

²⁸ Filosa, „Boccaccio tra storia e invenzione. Dal *De fide uxorum erga viros* di Valerio Massimo al *De mulieribus claris*” 221-225.

²⁹ Ld. *Dekameron* X, 6.

³⁰ Cerbo, „Tecniche narrative nel Boccaccio latino” 347.

cubiculi abditum...”³¹) elmondja, hogy Quintus Lucretiust, akit a triumvirek proskribáltak, felesége, Curia egy biztonságos helyen rejtett el, saját otthonukban, így a férfi, többi társával ellentétben nem kényszerült bujdosni, hanem bátor és leleményes hitvesének köszönhetően biztonságban vészelte át a válságos időszakot. Ez a rövid leírás olvasható egyébként Appianosnál³² is, így ebben az esetben nem csupán Boccaccio, hanem Valerius Maximus forrása is azonosítható. Boccaccio a leírtakat ez alkalommal is csak kiindulópontként használja, és lényegesen hosszabban írja meg Curia esetét. Ahogyan azt Tertia Aemilia ábrázolásánál is láthattuk, Boccaccio először Curia társadalmi hovatartozását és azt az erényt nevezi meg, amelynek példajaként kívánja bemutatni, majd viszonylag hosszú elbeszélésbe kezd, amelyből ezúttal sem hiányozhat a nő lelkiállapotának leírása. A fikció és a mindentudó szerző kérdései még képszerűbbé teszik olvasói számára a történeteket: „*Quotiens ad contegendum facinus arte credere possumus mulierem hanc, exoleta veste, habitu sordido, mesta facie, flentibus oculis, neglecto crine, nullis comptam de more velamentis, anxio suspiriis pectore, ficto quodam amentis stupore, in medium prodisse et, quasi sui inscia...*”³³ Valerius Maximus nem ad részletes leírást arról, hogyan sikerül Curiának titokban tartania, hogy férjét otthonukban rejtegeti, csak annyit mond: *una conscia ancillula*, vagyis egyetlen szolgálólány tudtával. Ez szolgál kiindulópontul Boccaccio számára, hogy elképzelje Curia tetteit, a cseleket, amelyek minden kétséget kizáróan fikciók, de az olvasók lelkére jelentős hatást gyakorolnak. Ezért is fogalmazza meg azokat olvasóihoz intézett kérdések formájában: hányszor járta be a templomokat, hogy férje után kérdezősködjön, hányszor hangoztatta, hogy szívesen társa lett volna

³¹ „*Q. Lucretiust, akit a triumvirek proskribáltak, felesége, Turia a hálószoba boltozata és teteje között rejtette el*” (saját fordítás) ld. Valerio Massimo, *Detti e fatti memorabili* (Torino: UTET, 2009), 508.

³² „*Itt megvárta rabszolgáját, majd megosztva vele ruháját, feleségéhez ment, s az háza kettős tetőzetének rétegei között rejtegette mindaddig, míg néhány barátja le nem vétette nevét a proskribáltak lajstromáról.*” [Róma története XVI. A római polgárháborúk története 4, 44., ld. Appianos, Róma története (Budapest: Osiris, 2008), 729.]

³³ „*El tudjuk képzelni, hányszor ment ez a nő az emberek közé, feslett ruhában, elhanyagolt külsővel, szomorú arccal, könnyes szemmel, fésületlen hajjal, nem csinositva magát semmilyen fátyollal, ahogy szokás, nyugtalan szívvel sóhajtozva, tébolyodott módjára, színlelt kábulatban, hogy csellel leplezze tettét, mint aki magán kívül van.*” Zaccaria, *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*, Vol. 10: *De mulieribus claris*, 330-331.

a száműzetésben, hányszor fordult efféle cselekhez, hogy az igazságot leplezze? Curia nagyságát a többi proskribált szenvedéseinek Valerius Maximushoz képest hosszabb, fantáziájával kibővített leírásával tovább hangsúlyozza.³⁴ Ha újra áttekintjük az eseménysort és kiemeljük belőle a legfontosabb információkat, egy novella váza rajzolódik ki előttünk. Felfedezhetjük benne annak tipikus jegyeit, kellékeit: egy politikai fordulat következtében Lucretiust proskribálják, ő felesége hatására saját otthonukban rejtőzik el, erről csak egy szolgálólány tud (a *Dekameron*ban is fontos szerep jut számos alkalommal a titokba beavatott szolgálónak), az események irányítója egy nő, és nem utolsó sorban a történet valóság-tartalma nem bizonyított. A novellavázlattal számos ponton hasonlóságot mutató eseteírás így akár a *Dekameron*ban is megállná a helyét.³⁵

Curia tettének fényét tovább növeli és párhuzamba állítható vele Sulpicia esete, aki egy másik proskribátnak, Lentulus Cruscelliónak a feleségeként követte férjét a száműzetésbe. Itt is a házastárs iránti szerelmet valamiféle csellel megvédő feleség motívuma köszön vissza, nem először a *De mulieribus* életrajzainak sorában: Sulpicia álruhában szökik férje után. Ám a csel megjelenése eltérő célzatú a *De mulieribus*ban, nem a nevetetést szolgálja, mint általában a *Dekameron*ban, hanem szorosan az adott nő erényeihez kapcsolható. Az akár klasszikus *topos*ként is értelmezhető álruha, álca motívuma pedig nem egyedülálló a műben, több életrajzban³⁶ is kulcsfontosságú elem.³⁷ Valerius Maximusnál a három leírás közül ez foglalja össze a legrövidebben a nevezetes esetet, csupán ennyit olvashatunk nála: a hűségével kitűnő Sulpicia annak ellenére, hogy anyja, Iulia fogva tartotta őt, nehogy követhesse férjét, szolgaruhát öltve mégis utána szökött, kockáztatva, hogy őt is proskribálják. Ebben az esetben szintén Appianost azonosíthatjuk Valerius Maximus forrása-ként, aki római utódjánál valamivel bővebben tudósít a történésekről.³⁸

³⁴ Filosa, „Boccaccio tra storia e invenzione. Dal *De fide uxorum erga viros* di Valerio Massimo al *De mulieribus claris*” 225-227.

³⁵ Cerbo, „Tecniche narrative nel Boccaccio latino” 340-341.

³⁶ *De coniugibus Meniarum* (XXXI), *De Penelope* (XL), *De Hypsicratea* (LXXVIII), *De Curia* (LXXXIII), *De Sulpitia Truscellionis coniuge* (LXXXV)

³⁷ Cerbo, „Tecniche narrative nel Boccaccio latino” 341.

³⁸ „Lentulust felesége arra kérte, hogy meneküljenek együtt, és minden mozdulatát figyelte; mivel a férj nem akarta az asszonyt magával együtt veszélybe sodorni, titokban menekült Szicíliába, s itt Pompeius által hadvezérré nevezetvéen ki, üzenetet küldött megmeneküléséről és vezéri rangjáról. Mihelyt a feleség megtudta,

Boccaccio ismét felhasználja a forrásául szolgáló *valerius maximusi* történet valamennyi elemét és az életrajzainál megszokott szerkezeti felépítést (bevezetés – elbeszélő rész – moralizáló epilógus) követve építi fel azt. Ezúttal is feltárulnak az olvasó előtt Sulpicia érzelmei és gondolatvilága: Boccaccio szerint a nő nem tartotta helyesnek, hogy a feleségek ne kövessék a férjüket, majd hozzáfűzi, hogy akár meg is házasodhatott volna. Tényként közli továbbá, hogy Sulpicia nem félt. Mindezek a mindentudó narrátori szerepet hangsúlyozzák. Nem hiányozhat ezúttal sem a moralizáló epilógus, amelyben Boccaccio a következő álláspontra jut: szégyellje magát az, aki fél a tengeri betegségtől vagy attól, hogy csak az ökor bőgését hallja, tehát nem követi férjét tengeren és szárazföldön, ezzel szemben dicséretre méltó az, aki lelke kiválóságát megmutatva követi szerelmét. A Boccacciónál megszokott nagyszámú *inventio*, *amplificatio* narrációs technikájának jellemző eleme ebben az életrajzban is, ragaszkodik forrásához, ám mégis jelentősen bővíti azt.

A fenti életrajzok elemzéséből is látható, milyen sokszínű, irodalmi párhuzamokban, narrációs technikákban gazdag életrajzgyűjteménnyel állunk szemben, amely méltatlanul szorult a kutatások háttérébe és jogtalanul érte a pozitivisták vádja, miszerint mizogin szemléletű.³⁹ Ahogyan Zaccaria is hangsúlyozza, Boccaccio három nagy latin nyelvű prózai műve közül egyiket sem szabad csupán egy művelt ember antik és középkori forrásokat rendszerező és összegyűjtő munkájának tekinteni, hanem észre kell vennünk bennük a szerző rendkívül gazdag narrátori eszköztárát is.⁴⁰ Tökéletesen kirajzolódik továbbá az út, amelyet a humanista Boccaccio azzal a céllal jár be, hogy helyreállítsa, árnyalja az

merre rejtőzködik férje, elszökött anyjától – aki viszont őt őrizte –, és mindössze két rabszolgáját vitte magával. Ezek kíséretében vándorolt nyomorúságos, szegényes rabszolgaruhában, mígnem egy este Rhégionból áthajózott Messanába. Itt már könnyen rábukkant a vezéri sátorra, de Lentulust nem hadvezéri díszben találta, hanem puszta szalmaszákon fekvő, gondozatlan hajzattal, és a felesége utáni vágytól egészen leromlott állapotban.” (Róma története XVI. A római polgárháborúk története 4, 39., ld. Appianus, Róma története, 726.)

³⁹ Ld. Attilio Hortis, *Le donne famose descritte da Giovanni Boccaccio* (Trieste: G. Caprin, 1877) és Attilio Hortis, *Studj sulle opere latine del Boccaccio*

⁴⁰ Vittorio Zaccaria, „Il genio narrativo nelle opere latine del Boccaccio” *Italianistica* 21 (1992): 581.

antikvitásról alkotott képet.⁴¹ A boccacciói életmű egységébe illeszkedő mű antik irodalmi forrásainak azonosításán túl több szempontú elemzése, vizsgálata elengedhetetlen feltétele annak, hogy teljes képet kapjunk Boccaccio sokrétű irodalmi tevékenységéről és műveltségéről.

Bibliográfia

ADAMIK Tamás. *Római irodalom. A kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony: Kalligram, 2009.

APPIANOS. *Róma története*. Budapest: Osiris, 2008.

BATTAGLIA, Salvatore. „L’esempio medievale” *Filologia Romanza* 6, no.1 (1959): 45-82.

BRANCA, Vittore (a cura di). *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio, Vol. 3: Amoroza visione*. Milano: Mondadori, 1974.

CASELLA, Maria Teresa. „Sul volgarizzamento boccacciano di V. Massimo” *Studi sul Boccaccio* 19 (1990): 191-208.

CERBO, Anna. „Il *De mulieribus claris* di Giovanni Boccaccio” *Atti e Memorie dell’Arcadia* serie 3, volume 6, fascicolo 3 (1974): 51-75.

CERBO, Anna. „Techniche narrative nel Boccaccio latino” *Annali dell’Istituto Universitario Orientale. Sezione Romanza* 22, no.2 (1980): 317-357.

DI STEFANO, GIUSEPPE. „Dionigi da Borgo San Sepolcro e Valerio Massimo” In *Dionigi da Borgo Sansepulcro fra Petrarca e Boccaccio*, a cura di Franco Suitner, 147-164. Città di Castello: Petrucci, 2001.

FILOSA, Elsa. „Intertestualità tra *Decameron* e *De mulieribus claris*: La tragica storia di Tisbe e Piramo” *Heliotropia* 3, no.1-2 (2005-2006)

Letöltve: 2016.03.18. <http://www.heliotropia.org/03-0102/filosa.pdf>

FILOSA, Elsa. „Boccaccio tra storia e invenzione. Dal *De fide uxorum erga viros* di Valerio Massimo al *De mulieribus claris*” *Romance Quarterly* 54, no.3 (2007): 219-230.

⁴¹ Anna Cerbo, „Il *De mulieribus claris* di Giovanni Boccaccio” *Atti e Memorie dell’Arcadia* serie 3, volume 6, fascicolo 3 (1974): 51.

- FILOSA, Elsa. *Tre studi sul De mulieribus claris*. Milano: Led, 2012.
- HORTIS, Attilio. *Le donne famose descritte da Giovanni Boccaccio*. Trieste: G. Caprin, 1877.
- HORTIS, Attilio. *Studj sulle opere latine del Boccaccio*. Trieste: Julius Dase, 1879.
- KOLSKY, Stephen. *The genealogy of women: studies in Boccaccio's De mulieribus claris*. New York: Peter Lang, 2003.
- MASSIMO, Valerio. *Detti e fatti memorabili*. Torino: UTET, 2009.
- MAZZA, Antonia. „L'inventario della „Parva libraria” di Santo Spirito e la biblioteca del Boccaccio” *Italia Medioevale e Humanistica* 9 (1966): 1-74.
- MCLEOD, Glenda. *Virtue and venom. Catalogs of women from Antiquity to the Renaissance*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1991.
- MIGLIO, Massimo. „Boccaccio biografo” In *Boccaccio in Europe*, edited by Gilbert Tournoy, 149-163. Leuven: Leuven University Press, 1977.
- PLUTARKHOSZ. Párhuzamos életrajzok.
Letöltve: 2016.03.18. <http://mek.oszk.hu/03800/03892/html/>
- QUAGLIO, Antonio Enzo. „Valerio Massimo e il Filocolo di Giovanni Boccaccio” *Cultura neolatina* 20 (1960): 45-77.
- TORRETTA, Laura. „Il „Liber de claris mulieribus” di Giovanni Boccaccio” *Giornale storico della letteratura italiana* 39 (1902): 252-292.
- TORRETTA, Laura. „Il „Liber de claris mulieribus” di Giovanni Boccaccio” *Giornale storico della letteratura italiana* 40 (1902): 35-65.
- ZACCARIA, Vittorio (a cura di). *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio, Vol. 10: De mulieribus claris*. Milano: Mondadori, 1967.
- ZACCARIA, Vittorio. „Il genio narrativo nelle opere latine del Boccaccio” *Italianistica* 21 (1992): 581-595.
- ZACCARIA, Vittorio. *Boccaccio narratore, storico, moralista e mitografo*. Firenze: Olschki, 2001.